

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ГОРЕЦЬКА ХРИСТИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12

**ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Грищук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Омельчук Олег Миколайович,
Хмельницький університет
управління та права,
ректор

кандидат юридичних наук, доцент
Яремко Оксана Михайлівна,
Тернопільський національний
економічний університет,
доцент кафедри публічного права

Захист відбудеться «26» червня 2014 р. о «9⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26)

Автореферат розісланий «23» травня 2014 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Набуття незалежності Україною мало наслідком фундаментальну зміну суспільного ладу, оформлення його демократичних засад, визначення нових ціннісних орієнтирів для державної влади.

Історія новітнього українського державотворення свідчить про те, що тривалий час наше суспільство не виявляло готовності обрати чіткий вектор розвитку та слідувати йому. Не в останню чергу це зумовлено радянським спадком, який живе у свідомості громадян і продовжує відтворюватися у світогляді молодого покоління.

Проте потреба втілення ідеалів правової держави, верховенства права та поваги до основоположних прав і свобод людини зумовлюють якісні зміни суспільної свідомості. Тож закономірно, що останнім часом вітчизняні науковці дедалі більше уваги приділяють проблемам правової культури та правосвідомості.

Правова культура та правосвідомість визначають, так би мовити, вектор правової соціалізації. Дослідження останньої актуалізуються в Україні, зокрема, внаслідок заміни в юриспруденції методологічного монізму плюралізмом дослідницької методології й активного розвитку вітчизняної соціології права.

Дослідження правової соціалізації можуть сприяти подоланню правового нігілізму, підвищенню ефективності права, виявленню недоліків його застосування тощо. Саме тому філософсько-правове дослідження проблематики правової соціалізації є актуальним. Її комплексне осмислення покликане слугувати розкриттю особливостей становлення та розвитку правової культури і правосвідомості населення, пошукам засобів і способів формування високого їх рівня.

Деяким аспектам означеної проблематики присвячені роботи таких вчених, як: О. Аграновська, С. Алексєєв, М. Бондаренко, М. Вітрук, О. Гришук, Д. Гудима, О. Дзьобань, Л. Зорченко, О. Казурова, Н. Коваленко, В. Козир, Л. Корнієнко, О. Косаревська, Ю. Косенко, І. Криштак, В. Кудрявцев, О. Лукашова, Є. Мануйлов, М. Матузов, Т. Муслумова, В. Нерсесянц, Ю. Оборотов, Д. Плаксін, М. Попов, П. Рабінович, П. Самигін, О. Семітко, С. Сливка, О. Ткаченко, О. Томазова, Д. Узнадзе, І. Усимова, Й. Фарбер, С. Хмелевський, В. Чефранов, О. Шапієва, Н. Шеховцова, М. Штангрет, В. Щегорцов, В. Ядов, Є. Яковлев та інші. Однак вітчизняні філософсько-правові монографічні дослідження, присвячені правовій соціалізації як феномену життєдіяльності особи, відсутні, що також засвідчує актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ

«Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433), а також «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексне осмислення філософсько-правового виміру правової соціалізації.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі задачі:

- уточнити понятійний апарат із досліджуваної тематики, здійснивши огляд наукової літератури за темою;
- охарактеризувати адекватний предмету дослідження методологічний інструментарій, що зумовлює вибір стратегії роботи й особливості інтерпретації отриманих результатів;
- розвинути сучасну філософсько-правову концепцію правової соціалізації;
- виявити різновиди правової соціалізації та її детермінанти з урахуванням диспозиційної теорії особистості;
- встановити етапи розвитку правової соціалізації;
- охарактеризувати механізми вияву процесів правової соціалізації та їхні особливості (традиційні, інституційні, субкультурні, міжособистісні та рефлексивні);
- встановити шляхи вдосконалення процесів правової соціалізації у демократичному суспільстві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення правової соціалізації.

Предметом дослідження є встановлення філософсько-правового виміру правової соціалізації.

Методи дослідження. Вибір предмета дослідження зумовив обрання відповідних йому методологічних підходів, методів і засобів пізнання. Так, задля пояснення сутності правової соціалізації як становлення правової самосвідомості суб'єкта використано філософсько-герменевтичний підхід. Продемонстровано, що залежно від обраного дослідницького підходу розуміння правової соціалізації різниться. З-поміж філософських методів застосовано діалектичний метод, зокрема, для з'ясування загальних закономірностей реалізації правової соціалізації, обґрунтування її двосторонньої (суб'єкт-суб'єктної) природи. Для формулювання дефініцій понять про досліджувані явища використано такий спеціальний метод, як догматичний. З-поміж засобів використані: індукція, дедукція, аналіз, синтез і деякі інші формально-логічні методи (наприклад, для формулювання вихідних засад диспозиційної та рольової теорій правової соціалізації).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертація є першим у вітчизняній науці монографічним філософсько-правовим

дослідженням правової соціалізації, в якому встановлені особливості цього феномена. У результаті дослідження одержано низку положень, яким притаманні елементи наукової новизни.

Так, *уперше* у вітчизняній філософії права:

– обґрунтовано, що правова соціалізація характеризується не перманентністю, а потенційною незавершеністю: за наявності певних змін у правовому житті суспільства чи в його групі, або у зв'язку з долученням людини до виконання нової для неї соціальної ролі, правова соціалізація може розпочинатися знову, щоб набути нового якісного рівня;

– виокремлено такі основні виміри правової соціалізації, як-от: а) соціальний (правова соціалізація – це, передусім, спосіб інтеграції людини у суспільні відносини взагалі та у правові відносини, зокрема); б) епістемологічний (правова соціалізація неможлива без набуття особою певного рівня правових знань); в) психологічний (правова соціалізація пов'язана з виробленням переконань і навичок, а також стійкого ставлення до явищ правової дійсності); г) комунікативно-діяльнісний (правова соціалізація спрямована на повсякденну діяльність людини та передбачає набуття певної комунікативної компетентності);

– сформульовано диспозиційну концепцію правової соціалізації, відповідно до якої остання є процесом створення диспозицій поведінки особи, коли та починає задовольняти свої потреби в існуванні та розвитку за конкретних умов, ефективно використовуючи правові або інші засоби, що відповідають чи, принаймні, не суперечать чинним правовим нормам. Засвоєння правових диспозицій вимагає: а) формування обґрунтованих уявлень людини про власні потреби за певних життєвих умов; б) формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб;

удосконалено:

– класифікацію методологічних підходів до дослідження правової соціалізації: залежно від праворозуміння, яке покладене в основу поняття правової соціалізації (легістський і природно-правовий підходи); залежно від світоглядного бачення явища правової соціалізації (біологізаторський і соціологізаторський підходи); залежно від філософських понять і категорій, на яких, зокрема, ґрунтується дослідницький підхід (потребовий, аксіологічний, комунікативний, символічний підходи); залежно від бачення зв'язку індивіда та суспільства (суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний підходи); за способом редукції соціалізації до ідеальних чи матеріальних явищ (ідеалістичний і матеріалістичний підходи); з огляду на обсяг соціалізації (дефляційний та надлишковий підходи);

– уявлення про суб'єкт-суб'єктний підхід до розуміння правової соціалізації;

– положення про співвідношення понять «правова соціалізація», «правовий світогляд», «правова культура» та «правова свідомість»;

– положення про рольову теорію правової соціалізації;
 – класифікацію видів правової соціалізації та її детермінант;
набули подальшого розвитку:

- уявлення про етапізацію правової соціалізації;
- концепція механізму функціонування правової соціалізації;
- ідеї щодо удосконалення здійснення правової соціалізації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у:

- науково-дослідній діяльності – для удосконалення концепції правової соціалізації, подальших поглиблених досліджень проблем у цій царині;
- педагогічній діяльності – для удосконалення навчальних курсів з «Філософії права» та «Соціології права» для студентів юридичних навчальних закладів;
- правотворчій юридичній діяльності – для удосконалення законодавчої регламентації правової соціалізації, зокрема, в частині, яка стосується набуття деліктоздатності неповнолітніми особами.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднені на міжнародних і національних науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах. Серед них: XIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 15 квітня 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення» (м. Івано-Франківськ, 14 березня 2013 року); III Міжнародна наукова конференція «Розвиток методології сучасної юриспруденції», присвячена пам'яті проф. А. В. Сурилова (м. Одеса, 12-13 квітня 2013 р.); III Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (м. Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); Всеукраїнська юридична науково-практична конференція «Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової реальності: генезис та напрями вдосконалення» (м. Тернопіль, 11 квітня 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у шести наукових статтях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях України з юридичних наук і одна стаття у зарубіжному періодичному виданні, а також у п'яти тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 7 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з них основний текст – 176 сторінок, 20 – список використаних джерел (204 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими темами, охарактеризовано мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію й опублікування.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження» складається з двох підрозділів і присвячений характеристиці історико-філософського підґрунтя цього дослідження та з'ясуванню питань його методології.

У підрозділі 1.1. *«Історія становлення ідей про правову соціалізацію (огляд літератури за темою дослідження)»* констатовано, що аналіз наукових напрацювань здійснюється або за концептуальними (визначальними) характеристиками наукових шкіл, або у хронологічному порядку. Однак обидва підходи, як правило, хибують непослідовністю розгляду матеріалу. Вада першого – відносно довільний порядок групування таких шкіл. Вада другого – у тому, що він не подає належної діахронічної системи розвитку (чи саморозвитку) наукових поглядів.

З'ясовано особливості наукових підходів до дослідження соціалізації у філософії, соціології, психології та педагогіці. Розглянуті погляди на соціалізацію видатних зарубіжних авторів минулого та сучасності (зокрема, Г. Блумера, М. Вебера, Ю. Габермаса, Г. Гегеля, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Л. Колберга, К. Маркса, Р. Маротц-Бадена, Дж. Локка, Дж. Міда, Т. Парсонса, Ж. Піаже, П. Піндаса, Б. Скіннера, І. Толмена, У. Уентворта). Окрему увагу приділено авторським концепціям правової соціалізації російських і вітчизняних вчених (О. Казурової, Н. Коваленко, В. Козиря, О. Косаревської, Ю. Косенко, І. Криштак, Т. Муслумової, Є. Ніколаєвої, Т. Овсянникової, В. Переверзивої, Д. Плаксіна, М. Попова, П. Самігіна, О. Ткаченка, О. Томазової, І. Усимої, С. Хмелевського, Н. Шеховцової, М. Штангрета, Є. Яковлева).

На підставі проведеного історико-філософського екскурсу зроблено висновок про те, що дослідження соціалізації потребує міждисциплінарного підходу крізь призму проблем герменевтики, комунікативної філософії, соціології, загальної та вікової психології, педагогіки, когнітивістики та деяких інших галузей знань. Цьому сприяє полісемантичність, багатоаспектність терміна «соціалізація».

Констатується, що використання у дослідженнях соціалізації понятійно-категоріального апарату різних галузей знань призвело не тільки до поглиблення знань про досліджуваний об'єкт, але і до порушення когерентності дослідження (численні експлікації терміна «соціалізація» у представників різних наук не тільки не збігаються, а й часто протилежні за змістом).

Для цілей дослідження під соціалізацією пропонується розуміти набуття особою якостей, необхідних для її гідного життя в суспільстві.

Висловлено гіпотезу про те, що правовою соціалізацією можна вважати набуття людиною таких якостей, які є необхідними для того, аби вона могла бути гідним учасником правовідносин.

Визначено співвідношення понять «соціалізація» та «соціальна адаптація». Встановлено, що соціалізація має базовий щодо такої адаптації характер. Соціалізація – це безперервний процес, що розпочинається з моменту народження людини і триває до її смерті, а соціальна адаптація – це процес переривчастий, пов'язаний з новими обставинами життєдіяльності людини.

Матеріал *підрозділу 1.2. «Методологія дослідження»* підпорядковано формулюванню ідеї про те, що дослідження правової соціалізації вимагає отримання відповідей на низку методологічних питань. Запропоновано оновлену класифікацію дослідницьких підходів до правової соціалізації (на підставі праворозуміння, закладеного в основу поняття правової соціалізації; залежно від світоглядного бачення дослідником явища правової соціалізації; залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід; залежно від того, яким дослідникові вбачається зв'язок індивіда та суспільства під час соціалізації; з огляду на спосіб редукції соціалізації до ідеальних чи матеріальних явищ; з огляду на обсяг соціалізації). Зауважено, що кожен з методологічних підходів до правової соціалізації конкретизується у відповідних методах дослідження.

Зауважується, що залежно від того, які світоглядні припущення керують дослідником, він може дійти неоднакових, навіть взаємовиключних висновків щодо сутності досліджуваного об'єкта, і правової соціалізації, зокрема.

Аналіз концепцій комунікації свідчить про тривале домінування в дослідженнях у цій галузі техногенних та метафізичних позицій. Обґрунтовано необхідність їхнього переосмислення у світлі постметафізичних уявлень про мовні процеси, зокрема, з урахуванням положень філософської герменевтики. Стверджується, що комунікація полягає в обміні акторами смисловими претензіями та спрямована на їхнє взаєморозуміння (злиття смислових горизонтів).

Другий розділ «Правова соціалізація: класичні та новітні інтерпретації» містить два підрозділи, в яких розкриті поняття правової соціалізації, її види та детермінанти.

У *підрозділі 2.1. «Поняття правової соціалізації: загальна характеристика»* за результатами аналізу сучасної вітчизняної наукової літератури, присвяченої проблемам правової культури та правосвідомості, зроблено висновок про переважання у ній легістського праворозуміння, з одного боку, та марксистсько-ленінської теорії відображення – з іншого. Вказане виявляється у твердженні про те, що правова культура і правова свідомість особистості мають справу, передусім, із відображенням правових явищ.

Констатовано, що означені уявлення не узгоджуються із лінгвістичним поворотом у суспільствознавстві та сучасними здобутками філософської антропології.

Уточнено співвідношення понять «правова соціалізація», «правовий світогляд», «правова культура», «правова свідомість» і «правовий вплив». Зв'язок правової соціалізації та правової культури вбачається у тому, що соціалізація за своєю суттю є культурним процесом, результатом якого є прививання людині сукупності правових цінностей, що є частиною правової культури відповідного соціуму. У результаті правової соціалізації формується правосвідомість особи. Зауважено, що між правовою соціалізацією та правовим впливом на понятійному рівні існує часткове перетинання за обсягом.

Припущено, що правовий світогляд є симулякром, тобто позбавленим денотату виразом, котрому у дійсності нічого не відповідає, адже предметом світогляду не може бути правова дійсність, а лише світ у його сукупності та у найзагальніших рисах. Втім, якщо брати до уваги наукові розробки поняття правового світогляду, то становлення правової свідомості можна розглядати як форму правової соціалізації, що стосується інтелектуально-психічного розвитку людини.

Зроблено спробу розглянути правову соціалізацію як спосіб опосередкування рольової активності людини, а також як особливий екзистенційний процес – становлення не правової свідомості, а, радше, правової самосвідомості, котра відкриває людині бачення її гідності, місця в суспільстві й окремих соціальних групах, а також опосередкує виконувани нею суспільні ролі.

Констатовано несистемний характер правової соціалізації. Здійснено розмежування правової соціалізації та суспільної «стандартизації» правової поведінки людини.

Виокремлено та охарактеризовано основні виміри феномена правової соціалізації (соціальний; епістемологічний; психологічний; комунікативно-діяльнісний) та запропоновано її визначення з урахуванням диспозиційної теорії особистості.

У *підрозділі 2.2. «Види правової соціалізації та її детермінанти»* розроблено такі критерії класифікації правової соціалізації, які мають певну інструментальну цінність: за віковою групою; за змістом; за спрямованістю; за ступенем контрольованості; за кількістю учасників; за обсягом і специфічністю одержуваних знань. В результаті дослідження вдалось встановити, що різновиди правової соціалізації перебувають між собою у нерозривному зв'язку, а, подекуди, за обсягом позначуваних ними понять можуть перетинатись.

Детермінанти правової соціалізації для цілей дослідження розуміються як чинники, що так чи інакше впливають на процес становлення

правової культури та правосвідомості особи. Детермінанти правової соціалізації запропоновано згрупувати: за спрямованістю; залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи; за контрольованістю; за змістовним навантаженням; за характером впливу на правову соціалізацію.

Третій розділ «Правова соціалізація та ресоціалізація: філософські засади здійснення» складається з трьох підрозділів, в яких висвітлено етапи правової соціалізації, особливості її механізмів, а також шляхи удосконалення.

У підрозділі 3.1. *«Етапи правової соціалізації: загальна характеристика»*, враховуючи напрацювання вчених стосовно періодизації соціалізації особи, запропоновано авторський варіант «етапізації» правової соціалізації: I етап – «первинний» або «дошкільний»; II етап – «перехідний» або «навчальний»; III етап – «основний».

Правова соціалізація людини відбувається як у міру дорослішання, так і зміни, підвищення рівня соціальних ролей, збагачення правовими знаннями, накопичення правового досвіду, набуття правосуб'єктності. Однак і на правосуб'єктність впливає соціальне становище особи, її вік, психічний стан тощо. Існує суттєва залежність людини, її правового статусу, суб'єктивних прав та їх реалізації у правовідносинах від того, наскільки вона як суб'єкт права освоїла правові цінності, володіє досвідом вибору правової поведінки.

Оскільки основним критерієм поділу правової соціалізації на стадії є рівень (ступінь) накопичення людиною правових знань, умінь і навичок поведінки у правовому просторі, з'ясовується питання про рівні стану суб'єкта соціалізації, який має бути досягнутий у результаті правової соціалізації.

У підрозділі 3.2. *«Особливості механізмів правової соціалізації»* констатується, що проблема механізму не лише правової соціалізації, але й соціалізації загалом, не знайшла свого однозначного вирішення у науковій літературі, а тому залишається актуальною досі.

Встановлено, що під механізмами соціалізації науковці розуміють, зокрема, механізми переходу внутрішніх стимулів у соціально прийнятні форми; систему соціальних зв'язків і відносин, що формують потреби та мотиваційну структуру особи, а також визначають основну спрямованість її дій до соціальних цінностей суспільства за допомогою різноманітних відносин; стихійні, спеціально неорганізовані впливи соціального середовища, найближчого оточення, завдяки яким зовнішні регулятори, групові норми та принципи стають внутрішніми поведінковими регуляторами.

Виявлені особливості традиційного, інституційного, субкультурного (або стилізованого), міжособистісного та рефлексивного механізмів, вплив яких на рівень правової соціалізації різняться у кожному конкретному випадку.

У підрозділі 3.3. *«Шляхи удосконалення правової соціалізації»* зауважено, що удосконалити правову соціалізацію можливо через підвищення

ефективності її механізмів, яке стає реальним за умови вирішення, насамперед, економічних проблем суспільства.

Обґрунтовано необхідність ресоціалізації тоді, коли соціалізація не була успішною і замість соціально та культурно прийнятних цінностей і форм поведінки індивідом були засвоєні асоціальні, що віддзеркалювалися у соціальному середовищі. Правову ресоціалізацію особи пропонувано розуміти як єдність двох процесів, а саме, десоціалізації, тобто руйнації старої системи соціально-правових цінностей особи, та повторної її соціалізації.

Сформульовані основні напрями удосконалення правової соціалізації, які мали б сприяти підвищенню її якісного рівня, а, значить, і поступовому наближенню України до ідеалу правової демократичної держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне осмислення правової соціалізації, на основі якого сформульовано висновки та пропозиції, що вирішують наукове завдання з розкриття філософсько-правового виміру означеного феномена. До основних результатів роботи належать, зокрема, такі:

1. Правова соціалізація здійснюється у ході формування правової культури та правової свідомості особи. Тому для дослідження правової соціалізації поняття правової культури і правосвідомості є у певному сенсі визначальними. Перше з них уявляється як пережитий людиною та інтерналізований правовий досвід, у той час як правосвідомість опосередковує мисленнєву діяльність людини, пов'язану з вирішенням юридичних силогізмів й операціями з правовими поняттями.

2. Встановлення філософсько-правових особливостей правової соціалізації, що охоплюються предметом дослідження, вимагає адекватного методологічного інструментарію, який зумовлює вибір стратегії роботи й особливості інтерпретації отриманих результатів. Відтак, дослідження правової соціалізації вимагає вирішення низки методологічних проблем. Доведено, що дослідження означеного явища неможливе на підставі абстрактної методології, натомість вимагає розроблення методології спеціальної.

На виконання цього завдання удосконалено класифікацію методологічних підходів до дослідження правової соціалізації. Запропоновано виділяти такі види цих підходів:

– відповідно до праворозуміння, що лежить в основі поняття правової соціалізації, виокремлено легістський (покликаний з'ясувати особливості засвоєння людиною позитивного права держави у процесі соціалізації) та природно-правовий (сприє встановленню закономірностей засвоєння людським індивідом норм і принципів природного права) підходи;

– залежно від світоглядного бачення дослідником явища правової соціалізації: біологізаторський (ґрунтується на ідеї про те, що суспільство являє собою цілісний організм, в якому кожен інститут наділений своєю функцією, а явище соціалізації є об'єктивно зумовленим квазібіологічним процесом засвоєння індивідом його «природної» соціальної ролі) та соціологізаторський (виходить з того, що суспільство не може бути зведене до будь-яких фізичних чи біологічних явищ);

– залежно від філософських понять і категорій, на яких, зокрема, ґрунтується дослідницький підхід: потребовий (виходить з того, що соціалізація є процесом, який спрямований передусім на задоволення потреб людини); аксіологічний (згідно з яким соціальна система будь-якого порядку передбачає наявність певного набору цінностей, які поділяють усі його члени, а описати соціалізацію з цієї перспективи – означає дати поняття про ті цінності, що виступають чинником інтеграції суспільства і які індивід має навчитися поважати); комунікативний (дозволяє охарактеризувати соціалізацію як різновид комунікації, розглядаючи її як процес набуття комунікативної компетентності суб'єктом суспільних відносин); символічний (передбачає, що соціалізація є обміном символами та їх інтерпретацією) підходи;

– залежно від того, яким вбачається дослідникові зв'язок індивіда та суспільства під час соціалізації: суб'єкт-об'єктний (трактує людину як пасивного учасника соціалізації), суб'єкт-суб'єктний (розглядає людину як активного учасника цього процесу);

– з огляду на спосіб редукції соціалізації до ідеальних чи матеріальних явищ: ідеалістичний (пов'язує правову соціалізацію зі становленням певного рівня правосвідомості) та матеріалістичний (пов'язує правову соціалізацію із опануванням актором певної ролі у суспільстві чи його групі);

– з огляду на обсяг соціалізації: дефляційний (визнає, що соціалізація закінчується опануванням суб'єктом певного базового рівня правил і принципів законослухняного життя у суспільстві) та надлишковий (виходить з того, що правова соціалізація ніколи не завершується).

3. Встановлено, що правова соціалізація має суб'єкт-суб'єктний характер і здійснюється у формі діалогу, в ході якого особа засвоює та інтерналізує правовий досвід, що надалі стає частиною її власної свідомості.

Обґрунтовано, що всупереч поширеній науковій позиції правова соціалізація характеризується не перманентністю, а потенційною незавершеністю: за наявності певних змін у правовому житті суспільства чи його групи, або у зв'язку з долученням людини до виконання нової для неї ролі у суспільстві, правова соціалізація може розвиватися циклічно (спіралевидно), виходячи на якісно новий рівень. Водночас констатовано, що правову

соціалізацію не можна розглядати як єдину систему, оскільки її системний характер означав би передбачуваність такої соціалізації та можливість здійснення за нею повного контролю. Однак «контрольовані» елементи правової соціалізації існують поряд з «неконтрольованими», що не дозволяють осмислювати означений процес як системний.

У результаті правової соціалізації людина набуває певного рівня правової культури, який оцінюється з огляду на її правову поведінку (що може бути правомірною або неправомірною). Однак вказане не означає, що права соціалізація є процесом формування зразків правової поведінки. Суспільний досвід, який людина набуває під час знайомства з правовими явищами, відображається у свідомості суб'єкта і вже з неї відтворюється у способах людської поведінки у соціумі. Таким чином, права соціалізація відрізняється від «стандартизації» правової поведінки конкретної людини: перша є осмисленим процесом, осердям якого є свідомість людини, в той час як друга не завжди характеризується осмисленням.

У результаті аналізу феномена правової соціалізації виокремлено такі її основні виміри: а) соціальний (права соціалізація – це, перш за все, спосіб інтеграції людини у суспільні відносини взагалі та у правові відносини зокрема); б) епістемологічний (права соціалізація неможлива без набуття особою певного рівня правових знань); в) психологічний (права соціалізація пов'язана з виробленням переконань і навичок, а також стійкого ставлення до явищ правової дійсності); г) комунікативно-діяльнісний (права соціалізація спрямована на повсякденну діяльність людини і передбачає набуття останньою певної комунікативної компетентності).

У результаті дослідження феномена правової соціалізації крізь призму диспозиційної теорії особистості сформульовано її визначення: права соціалізація – це такий процес створення диспозицій поведінки людини, коли остання починає задовольняти власні потреби в існуванні та розвитку за конкретних умов, ефективно використовуючи правові чи інші засоби, що відповідають або, принаймні, не суперечать чинним правовим нормам.

Створення правових диспозицій поведінки особи вимагає: а) формування обґрунтованих уявлень людини про власні потреби за певних життєвих умов; б) формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб. Важливо, що у ході правової соціалізації особа набуває здатності не просто діяти певним чином за конкретних умов (спрощені диспозиції), але й інтерпретувати правову дійсність у такий спосіб, що найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп.

4. Виокремлено такі різновиди правової соціалізації: за віковою ознакою: права соціалізація дітей, молоді та дорослого населення; за змістом: позитивно-права, природно-права й інтегративна; за спрямованістю: праве виховання та права адаптація; за ступенем контрольованості: сти-

хійна, відносно спрямована, відносно соціально контрольована та свідома трансформація людиною власної правосвідомості; за кількістю учасників: індивідуальна, групова та суспільна; за обсягом і специфічністю одержуваних знань: загальна, групова й особлива.

Детермінанти правової соціалізації можна згрупувати таким чином: за спрямованістю – внутрішні (залежать від суб'єкта) та зовнішні (не залежать від нього); у свою чергу зовнішні поділяються за поширенням на: мегафактори (однаково впливають на все населення Землі), макрофактори (чинять вплив на населення певної країни чи групи країн), мезофактори (впливають на географічні й адміністративні регіони, області, райони, міста, селища і села), мікрофактори (здійснюють вплив на окремих осіб); залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи – об'єктивні (не залежать від волі та свідомості суб'єкта), суб'єктивні (залежать від його волі та свідомості), змішані (частково залежать від волі та свідомості суб'єкта); за контрольованістю – стихійні (не піддаються контролю), відносно-контрольовані та контрольовані; за змістовним навантаженням – економічні, політичні, юридичні та культурні; за характером впливу на правову соціалізацію – безпосередні (прямо впливають на особу, як-от: сім'я) й опосередковані (чинять вплив на безпосередні детермінанти, наприклад, державна податкова політика).

5. Правова соціалізація проходить три етапи. *Перший етап*, який умовно можна назвати «первинним» або «дошкільним», розпочинається із засвоєння дитиною елементарних правил суспільного співжиття, які вона дізнається від своїх близьких. Дитина не знає, що таке право і юридична відповідальність. Але на цьому етапі закладаються первинні уявлення про межі дозволеної та забороненої поведінки.

Другий етап – з умовною назвою «перехідний» або «навчальний» – триває з часу вступу дитини до школи і до моменту її закінчення. На цьому етапі особа отримує перші усвідомлені знання про право, його дію, відповідальність за порушення правових норм. При цьому основним джерелом таких знань є не батьки та інші близькі, а такий суспільний інститут, як школа, що спеціально призначений для соціалізації учнів, зокрема правової;

Третій етап – «основний». Цей етап бере свій початок із закінченням навчання у школі і так званою «зустріччю» із життям та триває упродовж життя особи. Після закінчення школи особа в основному або розпочинає свій трудовий шлях, або продовжує навчатися вже у вищому навчальному закладі. Незалежно від зробленого вибору, людина зустрічається з великою кількістю формалізованих процедур, починаючи від написання заяви про прийняття до вищого навчального закладу чи на роботу і закінчуючи судовими процесами. Саме тому необхідним для неї є вивчення норм права, вимагання дотримання іншими особами її прав та законних інтересів тощо. Таким чином формується ставлення особи до права, а, отже, відбувається

правова соціалізація, яка, з тим чи іншим рівнем інтенсивності, триває протягом всього життя особи.

6. *Традиційний механізм* правової соціалізації забезпечує засвоєння дитиною елементарних правил фізичної поведінки, правил суспільного співжиття на первинному (дошкільному) етапі правової соціалізації.

Інституційний механізм починає діяти на перехідному (або навчальному) етапі правової соціалізації. Першою соціалізуючою інституцією стає школа, функцією якої є саме соціалізація учнів, в тому числі правова. Наступною такою інституцією є або вищий навчальний заклад, або місце праці. Інституційний механізм правової соціалізації здійснює вплив на особу протягом усього життя, тобто включно з основним етапом правової соціалізації.

Субкультурний (або стилізований) механізм правової соціалізації діє в межах соціального середовища – кола спілкування особи, від якого значною мірою залежить рівень правової соціалізації цієї особистості. Несприятливе або девіантне середовище може спричинити десоціалізацію особи.

Міжособистісний механізм правової соціалізації також діє упродовж всього процесу життєдіяльності особи. Саме від тих осіб, які є авторитетними, значущими для індивіда, з якими він себе ідентифікує, залежить рівень сприйняття особою норм права, її правова культура та правовідомість.

Рефлексивний механізм визначає: поведінку особи у момент вибору між кількома її варіантами; здатність обирати шлях, який не суперечить закону. Тобто це процес аналізу тих чи інших обставин, цінностей, внаслідок якого особа обирає ті цінності, які відповідають рівню її правової свідомості та культури.

Для кожної окремої особи співвідношення впливу цих механізмів на рівень правової соціалізації є різним. Наприклад, для особи, батько чи мати якої є суддею, традиційний механізм може мати значно вищий вплив на рівень правової соціалізації, ніж інші механізми; у випадку, якщо особа входить до певної маргінальної групи, субкультурний механізм може мати негативний вплив на правову соціалізацію такої особи.

7. За результатами аналізу чинного законодавства України на предмет регулювання правової соціалізації можна вказати на такі його проблеми: а) розбіжність установлених законом вікових критеріїв соціалізації в окремих галузях вітчизняного законодавства, наприклад, досягнення 14 років – індикатор достатньої соціалізації суб'єкта для участі у трудових правовідносинах, але не достатній для участі в політичному житті; б) невідповідність вікових критеріїв соціалізації в кримінальному праві, де законодавець дає два різних критерії соціалізації (досягнення 14 і 16 років як умов кримінальної відповідальності).

Удосконалення правової соціалізації має зосереджуватись на:

- 1) підвищенні якості законів з тим, щоб вони реально могли задовольняти потреби громадян;
- 2) проведенні пропаганди європейських демократичних правових цінностей серед населення через засоби масової інформації;
- 3) створенні соціально-економічних, політичних, духовно-моральних умов, що забезпечують гідне життя і розвиток людини;
- 4) централізації зусиль державних органів, громадських організацій, спрямованих на надання соціальної, психологічної, моральної, правової тощо допомоги особам, які не можуть самостійно включитися у ресоціалізацію;
- 5) розробці програм правової соціалізації з урахуванням регіональних, національних, етнічних особливостей, рівня правової соціалізації конкретних осіб, груп, колективу;
- 6) розвитку мережі правової просвіти громадян;
- 7) покращенні якості шкільних курсів із правознавства;
- 8) стимулюванні діяльності юристів (теоретиків, практиків), що стоєть за правової освіти, виховання громадян;
- 9) посиленні виховної ролі законодавчої та правозастосовної практики;
- 10) організації в ЗМІ спеціальних програм з висвітлення актуальних питань формування громадянського суспільства, коментарів нормативних актів, діяльності органів внутрішніх справ, судів, прокуратури, адвокатури;
- 11) розвитку форм участі в правоохоронній практиці громадян на громадських засадах.

Всі описані вище заходи покликані сприяти правовій соціалізації, наближенню України до ідеалу правової демократичної держави, кроки на шляху до досягнення якого мають позитивно позначитися на рівні життя громадян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Горецька Х. Правова соціалізація: філософсько-правовий аспект / Х. Горецька // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2013. – № 2 (86). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 9–15.
2. Горецька Х. До питання методології філософсько-правового дослідження правової соціалізації / Х. Горецька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 439–449.
3. Горецька Х. Стівідношення правової соціалізації та правової культури: філософсько-правовий вимір / Х. Горецька // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2013. – № 3 (47). – С. 523–528.

4. Горещька Х. До питання гносеології правової соціалізації / Х. Горещька // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2013. – № 7. – С. 18–24.

5. Горещькая К. Эпистемология правовой социализации: философско-правовое измерение / К. Горещькая // *Legea si Viata*: Международный научно-практический правовой журнал. – 2014. – № 1/2 (265). – С. 81–84.

6. Горещька Х. Праксеологія правової соціалізації: філософсько-правові проблеми / Х. Горещька // Наше право: науково-практичний журнал. – 2013. – № 7. – С. 31–35.

7. Горещька Х. В. Філософсько-правові питання правової соціалізації / Х. В. Горещька // Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 15 квітня 2011 р.). – Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2011. – С. 36–38.

8. Горещька Х. В. Правова соціалізація як філософсько-правова проблема / Х. В. Горещька // Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (14 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2013. – С. 34–37.

9. Горещька Х. В. Особливості методології філософсько-правового дослідження правової соціалізації / Х. В. Горещька // Розвиток методології сучасної юриспруденції : матер. III Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 12–13 квітня 2013 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 92–96.

10. Горещька Х. В. Правова соціалізація: філософсько-правовий аспект / Х. В. Горещька // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні: матер. III Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Сімферополь, 26 квітня 2013 р.) : у 4-х ч. – Д. : ТОВ «Інновація». – 2013. – Ч. 2. – С. 39–41.

11. Горещька Х. Філософсько-правові питання правової соціалізації / Х. Горещька // Зб. матеріалів Всеукраїнської юридичної науково-практичної конференції «Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової реальності: генезис та напрями вдосконалення» (м. Тернопіль, 11 квітня 2014 р.). – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2014. – С. 11–14.

АНОТАЦІЯ

Горещька Х.В. Правова соціалізація: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2014.

Дисертацію присвячено встановленню філософсько-правових особливостей правової соціалізації. Здійснено комплексне осмислення феномена правової соціалізації, на основі якого сформульовані висновки та пропозиції, що вирішують наукове завдання з розкриття філософсько-правового виміру означеного феномена.

Вперше у вітчизняній філософії права обґрунтовано, що права соціалізація характеризується не перманентністю, а потенційною незавершеністю. Виокремлено такі основні виміри правової соціалізації, як-от: соціальний, епістемологічний, психологічний і комунікативно-діяльнісний.

Сформульовано диспозиційну концепцію правової соціалізації, відповідно до якої остання є процесом створення диспозицій поведінки особи, коли та починає задовольняти свої потреби в існуванні та розвитку за конкретних умов, ефективно використовуючи правові або інші засоби, що відповідають чи, принаймні, не суперечать чинним правовим нормам.

Ключові слова: соціалізація, права соціалізація, права свідомість, права культура, правовий світогляд, правовий вплив.

АННОТАЦІЯ

Горецкая К.В. Правовая социализация: философско-правовое измерение. – На прахх рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2014.

Диссертация посвящена установлению философско-правовых особенностей правовой социализации в философии права. Осуществлено комплексное осмысление указанного феномена, на основании которого сформулированы выводы и предложения, разрешающие научную задачу по раскрытию философско-правового измерения правовой социализации.

Установлено, что правовая социализация осуществляется в ходе формирования правовой культуры и правового сознания личности. Следовательно, для исследования правовой социализации понятие правовой культуры и правосознания являются определяющими. Первое из них представляется как пережитый человеком и интернализированный им правовой опыт, в то время как правосознание опосредует умственную деятельность человека, связанную с решением юридических силлогизмов, и операциями с правовыми понятиями.

Усовершенствована классификация методологических подходов к исследованию правовой социализации: в зависимости от правопонимания, залегающего в основу понятия правовой социализации (легистский и естественно-правовой); в зависимости от мировоззренческого видения явления правовой социализации (биологизаторский и социологизаторский); в зависимости от философских понятий и категорий, на которых, в частности,

основывается исследовательский подход (потребностный, аксиологический, коммуникативный, символический); в зависимости от видения связи индивида и общества (субъект-объектный и субъект-субъектный); по способу редукции социализации к идеальным или материальным явлениям (идеалистический и материалистический); в зависимости от объема социализации (дефляционный и избыточный).

Установлено, что правовая социализация имеет субъект-субъектный характер и осуществляется в форме диалога, в ходе которого лицо усваивает и интернализирует правовой опыт, что в дальнейшем становится частью ее собственного сознания.

Обосновано, что вопреки распространенной научной позиции правовая социализация характеризуется не перманентностью, а потенциальной незавершенностью. Констатируется, что правовую социализацию нельзя рассматривать как единую систему, поскольку ее системный характер означал бы предсказуемость такой социализации и возможность осуществления за ней полного контроля. Однако «контролируемые» элементы правовой социализации существуют наряду с «неконтролируемыми», не позволяющими осмысливать указанный процесс как системный.

Выделены следующие основные измерения феномена правовой социализации: социальный, эпистемологический, психологический, коммуникативно-деятельностный.

В результате исследования в русле диспозиционной теории личности феномена правовой социализации сформулировано следующее ее определение: правовая социализация – это такой процесс создания диспозиций поведения человека, когда последний начинает удовлетворять собственные потребности в существовании и развитии в конкретных условиях, эффективно используя правовые или другие средства, соответствующие или, по крайней мере, не противоречащие действующим правовым нормам.

Создание правовых диспозиций поведения человека требует: формирования его обоснованных представлений о собственных потребностях в определенных жизненных условиях и формирования понятия о правомерных средствах их удовлетворения. В ходе правовой социализации лицо приобретает способность не просто действовать определенным образом в конкретных условиях (упрощенные диспозиции), но и интерпретировать правовую действительность таким образом, когда в большинстве своем она согласуется с соответствующей интерпретацией общества или отдельных общественных групп.

Выделены следующие разновидности правовой социализации: по возрастному признаку (дети, молодежь и взрослое население); по содержанию (позитивно-правовая, естественно-правовая и интегративная); по направленности (правовое воспитание и правовая адаптация); по степени контролируемости (стихийная, относительно направленная, относительно социально контролируемая и сознательная трансформация человеком собст-

венного правосознания); по количеству участников (индивидуальная, групповая и общественная); по объему и специфичности получаемых знаний (общая, групповая и особенная).

Сгруппированы детерминанты правовой социализации: по направленности (внутренние, внешние: мегафакторы, макрофакторы, мезофакторы, микрофакторы); в зависимости от связи с волей и сознанием человека (объективные, субъективные, смешанные); по контролируемости (стихийные, относительно контролируемые, контролируемые); по содержательной нагрузке (экономические, политические, юридические, культурные); по характеру воздействия на правовую социализацию (непосредственные, косвенные).

Предложен авторский вариант «этапизации» правовой социализации: I этап – «первичный» или «дошкольный»; II этап – «переходной» или «учебный»; III этап – «основной».

Выявлены особенности традиционного, институционального, субкультурного (или стилизованного), межличностного и рефлексивного механизмов правовой социализации, влияние которых на ее уровень отличается в каждом конкретном случае.

Сформулированы основные направления совершенствования правовой социализации, которые должны способствовать повышению ее качественного уровня.

Ключевые слова: социализация, правовая социализация, правосознание, правовая культура, правовое мировоззрение, правовое воздействие.

ANNOTATION

Horetska Kh. Legal Socialization : Philosophic-legal Dimension. – Manuscript rights reserved.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of juridical Sciences on the speciality 12.00.12. – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The dissertation is devoted to the establishing of philosophic-legal peculiarities of legal socialization in the philosophy of law. The comprehensive review of the phenomenon of legal socialization is accomplished, on the basis of which the conclusions and proposals solving the scientific problem of disclosing the philosophic-legal dimensions of the abovementioned phenomenon are formulated.

For the first time in the national legal philosophy is well-grounded that the legal socialization is not characterized as permanent, but as potentially incomplete process. The main dimensions of legal socialization, such as social, epistemological, psychological, communicative-active are determined.

A dispositional concept of legal socialization is formed. In accordance with it, legal socialization is a process of creating dispositions of individual behavior when the person starts to meet his needs in the existence and development under the particular conditions, effectively using legal or other means, which correspond to, or at least are not contrary to legal propositions.

Keywords: socialization, legal socialization, legal conscience, legal culture, legal outlook, legal effect.

Підписано до друку 21.05.2014. Формат 60×84/16.

Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.

Зам. № 216. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»

Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.

вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007

тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15

e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>